Mass-media, „montarea" interpretărilor şi democraţia

Adrian-Paul Iliescu

Introducere

Ca realităţi sociale de maximă complexitate, atât mass-media, cât şi regimul democratic includ reţele complexe de componente diverse. Relaţiile întreţinute în interiorul acestor ansambluri complicate de ingrediente, precum şi între ele, sunt la rândul lor variate, multiple, încurcate. În consecinţă, nu este, şi nici nu cred că va fi vreodată, posibilă furnizarea unei caracterizări unitare, sintetice, a relaţiilor sau interacţiunilor dintre mass-media şi democraţie, nici măcar pe o perioadă bine delimitată de timp şi într-o zonă geografică precisă. Orice formulare de ordin general, cu pretenţii rezumative, va fi probabil generalizatoare (în mod abuziv), extrapolantă (în mod nelegitim) şi totodată simplificatoare până la caricatură. Prin urmare, va fi greu de acceptat orice concluzie globală, fie ea pozitivă sau negativă, asupra interacţiunii dintre mijloacele de comunicare în masă şi mecanismele sau instituţiile democratice. Singura abordare legitimă pare a fi explorarea unor aspecte particulare ale acestei interacţiuni. Plecând de la acceptarea acestei restricţii, analiza de faţă va încerca să delimiteze doar un tip anume de acţiune (întâmplător, una distructivă) exercitată de mass-media româneşti asupra funcţionării şi dezvoltării democraţiei. Faptul că numai un aspect este luat aici în considerare nu înseamnă câtuşi de puţin că el este singurul important sau unicul definitoriu pentru interacţiunea aflată în discuţie. De asemenea, focalizarea practicată aici nu presupune sugestia unei concluzii generale pesimiste privind rolul mass-media în viaţa politică modernă. Că este avut în vedere un singur palier problematic şi că, la acest palier, experienţa este precumpănitor negativă, nu este decât o ilustrare a limitării amintite mai sus. Scopul analizei nu va fi deci punerea mass-media, în general, la stâlpul infamiei. Cercetarea de faţă îşi asumă caracterul fragmentar şi parţial menţionat, refuzând orice generalizare sau apreciere globală privind relaţiile discutate. Obiectivul ei este doar acela de a indica o componentă particulară a raporturilor dintre mass-media şi democraţie: obstacolul ridicat de mass-media în calea democratizării atitudinilor prin formidabila ei acţiune de stereotipizare şi uniformizare mentală, prin capacitatea de a instaura „adevăruri manifeste" şi de a impune „montaje" (structuri de *framing*). Acţiunea însumată a acestor elemente conduce la vaste operaţiuni de manipulare a opiniei publice, nu neapărat concertate şi monitorizate ca întreg. Există, se va argumenta mai jos, şi ofensive manipulatorii care se nasc spontan, din forţa gândirii unilaterale, uniformizatoare, şi din impactul stereotipurilor, din presiunea adevărurilor manifeste (în sens popperian), şi nu neapărat din existenţa unei conspiraţii.

BDD-V301 © 2011 Institutul European
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:48:55 UTC)

Problema diversității

Modernitatea face din diversitate o valoare centrală şi este larg, dacă nu unanim, recunoscut că nu poate exista democrație fără diversitate. Deşi în cultura românească diversitatea nu s-a bucurat de o apreciere teoretică pe măsura importanței ei, şi, mai mult, se pot evidenția carențe majore, persistente, în gestionarea spirituală a diversității, este, şi pentru noi, incontestabil că locul ocupat de această valoare în profilul civilizației moderne este absolut esențial. În unele cazuri, caracterul indispensabil al diversității a devenit familiar – spre exemplu, în constituirea ambianței politice organizaționale. O condiție evidentă, deja extrem de familiară, a democrației este, în acest sens, pluripartidismul. Chiar dacă tentativele de a reinstala un partid-stat nu au dispărut şi chiar dacă, în ultimii ani, s-au făcut auzite în România voci excentrice care sugerau posibilitatea unei vieți politice bazate pe partidul unic, pluripartidismul rămâne o condiție constitutivă a democrației moderne şi nu există nici o teorie serioasă a democrației care să abandoneze această condiție.

Mult mai puțin înțeleasă şi discutată este însă necesitatea existenței şi circulației unei diversități de interpretări politice. Democrația nu poate exista în absența unei multitudini de interpretări morale, sociale şi politice susceptibile să concureze liber, în afara unui climat de toleranță față de interpretările rivale posibile, în afara dreptului la divergență ideatică şi atitudinală. Acolo unde lipsesc multiplicitatea interpretărilor şi narațiunilor, toleranța față de idei non-standard şi față de opinii alternative, diversitatea de vederi, se instalează o dictatură a adevărului unic ce exclude orice democrație politică veritabilă. Nu poate fi vorba de regim democratic dacă domneşte canonul adevărului manifest sau presiunea „montajului" (*framing*-ului), pentru că prin canon se impune o gândire unică impermeabilă la orice pluralism politic, la orice libertate autentică.

Modul în care ideea adevărului manifest conduce la intoleranță politică a fost clarificat de Karl Popper cu mult timp în urmă. Punctul de pornire poate părea absolut inocent – el este localizat la nivelul unui fel anume de optimism epistemologic: „E posibil ca adevărul să fie uneori voalat. Dar el se poate dezvălui. Iar dacă nu se dezvăluie singur, îl putem dezvălui noi. Înlăturarea vălului poate să nu fie uşoară. Dar din momentul când adevărul nud stă dezvăluit în fața ochilor noştri, avem puterea de a-l vedea, de a-l deosebi de fals şi de a şti că el *este* adevărul"[1].

Adevărul deja descoperit este deci adevăr manifest. Însă credința că adevărul este manifest nu rămâne o simplă certitudine epistemologică, ci conduce imediat la concluzii dezastruoase pentru democrație. Pe de o parte, pentru că el transformă dezbaterea şi controversele în ceva superfluu: „Aşadar, adevărul, dacă nu se dezvăluie singur, e de ajuns să fie dezvăluit sau descoperit. Odată făcut acest lucru, orice dezbatere devine de prisos"[2]. Dacă dezbaterea este inutilă pentru că adevărul a fost deja *fixat*, pluralismul devine la rândul său inutil, ceea ce înseamnă că o condiție vitală a democrației a fost abolită. Dar, chiar mai grav decât atât, ideea adevărului manifest

[1]Karl Popper, „Despre sursele cunoaşterii şi ale ignoranței", în volumul *Conjecturi şi infirmări*, Editura Trei, București, 2001, pp. 15-6.
[2] Popper, „Conjecturi...", p. 17.

BDD-V301 © 2011 Institutul European
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:48:55 UTC)

conduce la concluzia că părerile divergente (faţă de acest adevăr „clar" şi „incontestabil") sunt expresia rea-voinţei: „Cum se poate întâmpla însă, dacă adevărul e manifest, să cădem vreodată în eroare? Răspunsul e: prin propriul nostru refuz vinovat de a vedea adevărul manifest; sau pentru că în mintea noastră sălăşluiesc prejudecăţi sădite în ea de educaţie şi tradiţie ori de alte influenţe nefaste ce ne-au pervertit spiritul care la început a fost pur şi inocent. Ignoranţa se poate datora unor puteri ce conspiră spre a ne ţine în neştiinţă, spre a ne otrăvi mintea umplând-o cu falsuri şi spre a ne închide ochii, ca să nu putem vedea adevărul manifest;[3] […] teoria că adevărul e manifest, că oricine îl poate vedea, cu condiţia doar de a dori să-l vadă, este baza fanatismelor de aproape toate felurile. Pentru că numai ticăloşia cea mai josnică poate refuza să vadă adevărul manifest"[4].

Nu mai poate fi vorba despre democraţie acolo unde, prin instalarea dogmei adevărului manifest, s-a fixat convingerea că susţinerea unor păreri diferite (de cea „adevărată" în mod manifest) este efectul ticăloşiei. Într-un asemenea context, diversitatea de păreri este repudiată, ca fiind doar un efect colateral al acţiunii Răului. În loc de a fi privită ca garant al libertăţii, în loc de a face obiectul unui cult – cult vital pentru democraţie, diversitatea apare acum ca fenomen de proliferare canceroasă a „celulelor" ideatice, a părerilor alternative superflue; când, de fapt, ar trebui (conform dogmei) să domnească nestingherit un singur adevăr, adevărul manifest.

Se face oare mass-media românească vinovată de perpetuarea doctrinei adevărului manifest? Cu siguranţă că da, şi în această direcţie ea nu face decât să reproducă dogmatismul adevărului unic şi manifest specific unei imense părţi a opiniei publice româneşti. Desigur, această parte (majoritară!) a opiniei publice nu va declara deschis niciodată că promovează un adevăr unic sau că tratează propriile opţiuni ca adevăr manifest; dar va reacţiona într-o manieră vehement-distructivă împotriva diversităţii de opinii şi de unghiuri de vedere. Să luăm, de exemplu, problema socială a romilor. Orice menţionare a condiţiilor dificile de viaţă ale multora dintre romi sau a ambianţei defavorizante în care se formează ei, va fi întâmpinată (în mod tipic) cu evocarea stereotipului „romului vinovat" sau al „romului infractor": se va replica „nu tot ei sunt de vină, pentru că se ţin numai de furat!?" Stereotipul „ţiganului-hoţ" sau „leneş" sau „agresiv" va fi pus la lucru pentru a exclude o privire alternativă asupra situaţiei unei mari părţi a acestei etnii. Adevărul unic şi manifest („romii sunt infractori") este reiterat în vederea respingerii unei analize alternative, bazate pe evidenţierea rolului ambianţei în modelarea conduitei romilor. Exact acelaşi lucru îl face, din păcate, în mod sistematic şi presa: „Analiza media arată că imaginea romilor în presa scrisă şi în ştirile TV este una încă lipsită de substanţă, bazată pe stereotipuri. Dacă până acum romul era perceput în primul rând ca potenţial infractor, acum el este acela care strică imaginea României în lume. Presa, în marea ei parte, face o distincţie totală între romi şi români. Temele media referitoare la romi au fost aceleaşi dintotdeauna: migraţia, infracţionalitatea sau actele de violenţă. O treime din articolele din presa scrisă din perioada analizată au cuprins prezentări negative la adresa etniei rome. Aproape două treimi din ştirile TV analizate au cuprins prezentări negative şi stereotipe ale etnicilor

[3] Popper, „Conjecturi...", p. 18.
[4] Popper, „Conjecturi...", p. 19.

BDD-V301 © 2011 Institutul European
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:48:55 UTC)

romi, fie prin emiterea de mărci tendențioase, fie prin asocierea explicită a etniei cu acte infracționale. Sărăcia romilor, accesul limitat la educație sau alte servicii sociale, discriminarea şi abuzurile unor autorități neglijente sunt încă, din păcate, teme periferice pentru media românești"[5].

Se va spune, bineînțeles, că în aceste constatări critice la adresa mass-media e vorba de ravagiile corectitudinii politice. Dar asemenea acuzații la modă se dovedesc lipsite de orice temei, îndată ce se fac precizările de rigoare. Nu trebuie desigur negată nici incidența unor conduite tipice, infracționale sau cvasi-infracționale, printre romi, nici responsabilitatea acestora pentru conduitele respective. Eroarea comisă în numele adevărului manifest nu stă în recunoaşterea acestor fapte regretabile reale, ci în repudierea altor fapte la fel de reale; nu stă în adoptarea acestui unghi de vedere (legitim), ci în excluderea altora unghiuri de vedere la fel de legitime. Orice analiză rațională va indica câteva lucruri clare: infracționalitatea şi conduitele reprobabile există; dar, în acelaşi timp, mediile romilor sunt, în mare parte, medii defavorabile unei formări adecvate a personalității. Sărăcia, carențele educaționale, stilurile de viață moştenite, tradițiile de conduită deviantă sau chiar infracționalitate, marginalizarea, dificultățile de adaptare la ambianță etc constituie tot atâtea obstacole în calea unei dezvoltări normale a personalității. Evident, acestea nu scuză conduitele infracționale, nu transformă automat culpabilii în victime, dar evidențiază faptul esențial că a te naşte şi a creşte în mediul romilor este un nenoroc social, un multiplu dezavantaj comparativ. Există deci pe de o parte culpe, dar există pe de alta şi circumstanțe atenuante. Ca atare, e nevoie de o dublă abordare a chestiunii. Gândirea unică exclude însă orice tentativă de multiplicate a perspectivelor, iar aici începe marea falsificare. Aşa cum constata încă John Locke, failibilitatea umană şi parțialitatea cunoaşterii noastre exclud posibilitatea ca cineva să dețină întregul adevăr: „Suntem cu toții miopi, şi foarte adesea vedem doar o latură a chestiunii, vederile noastre nu se extind asupra tuturor lucrurilor care au o legătură cu ea. De acest defect, cred eu, nici un om nu este ferit. Vedem numai în mod parțial, şi cunoaştem doar în mod parțial şi, prin urmare, nu este de mirare că nu tragem concluzii corecte din vederile noastre parțiale"[6].

Ideea parțialității inevitabile sau a caracterului fatalmente incomplet al oricărei cunoaşteri unitare va fi reluată de John Stuart Mill, în celebra sa carte *Despre libertate*: „opiniile populare asupra unor chestiuni în care nu se poate decide prin mărturia simțurilor sunt adesea corecte, dar ele nu redau decât rareori sau chiar niciodată întregul adevăr. Ele reprezintă doar o parte a adevărului; uneori o parte mai mare, alteori o parte mai mică, dar exagerată, deformată şi desprinsă de adevărurile care ar trebui să însoțească şi să limiteze aceste opinii"[7].

Mai mult decât atât, argumentează Mill, întrucât chiar şi o opinie greşită „poate să conțină, şi foarte adesea conține, un dram de adevăr; şi cum opinia generală sau dominantă într-o anumită chestiune reprezintă numai rareori sau chiar niciodată

[5] Mircea Toma, „Starea urii națiunii", în *Dilema veche*, 293, 24-30 septembrie 2009, p. 19.
[6] John Locke, *On the Conduct of the Understanding*, operă publicată postum în 1706, § 3 – cf. *The Locke Reader*, edited by John W. Yolton, Cambridge University Press, 1977, p. 320.
[7] John Stuart Mill, *Despre libertate*, Humanitas, Bucureşti, 2005, p. 107.

BDD-V301 © 2011 Institutul European
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:48:55 UTC)

întregul adevăr, numai prin confruntarea opiniilor opuse putem avea şansa de a ajunge la restul adevărului"[8].

De aici, concluzia că sunt indispensabile pentru o viaţă socială normală, ţintind la adevăr, atât tolerarea unor puncte de vedere diverse, chiar opuse, cât şi tolerarea dezbaterii dintre ele: „căci răul cel mai mare rezidă nu în conflictul violent dintre diferitele părţi ale adevărului, ci în suprimarea pe tăcute a jumătate din adevăr; atunci când lumea este obligată să asculte ambele părţi rămâne totdeauna o speranţă; dar când este ascultată doar una din părţi, greşeala se permanentizează, devenind prejudecată, adevărul însuşi încetând de a mai avea efectele unui adevăr şi devenind, prin exagerare, un neadevăr"[9].

Aşadar, deşi poate părea paradoxal, adevărul autentic rămâne totdeauna o chestiune de coexistenţă a unor adevăruri opuse, iar consensul asupra adevărului rămâne condiţionat de permanenţa disputelor – aceste aparente incongruenţe fiind de fapt garanţia unei convergenţe graduale spre concluzii valide. Orice tentativă de a reduce multiplicitatea opiniilor şi de a pune punct opoziţiei de păreri nu poate deci conduce decât la o falsificare a realităţii. Filosofii au anticipat deci foarte limpede pericolele ascunse în stereotipizare, iar opinia luminată a tras de aici concluziile necesare: diversitatea de opinii este indispensabilă, ea trebuie apărată la fel ca şi multitudinea de organizaţii (pluripartidismul). Cu toate acestea, mass-media (ca şi propaganda politică) continuă să promoveze stereotipizarea, să trateze chestiunile din perspectiva unui adevăr unic şi să repudieze, mai discret sau mai ostentativ, orice opinie alternativă la cele dominante.

Privatizarea ca adevăr manifest

Un exemplu relevant, dar şi dramatic, de adevăr manifest şi de dictat al stereotipurilor a fost oferit de ofensiva politico-mediatică pentru privatizare, din anii 1990. Crearea unui puternic sector economic privat şi a unei pieţe libere funcţionale, abandonarea mamuţilor falimentari ai industriei socialiste şi reforma economică orientată spre competitivitate reală au reprezentat, bineînţeles, obiective deplin legitime. Dacă este să rămânem în sfera raţionalităţii, nu se poate pune deci problema condamnării globale a transformărilor economice petrecute după decembrie 1989. În acelaşi timp însă, trebuie spus cât se poate de deschis că privatizarea şi reforma, eliminarea statului din economie şi atragerea investitorilor străini au fost transformate (voluntar sau involuntar, intenţionat sau întâmplător) din ţeluri legitime atâta vreme cât erau satisfăcute anumite condiţii determinate, în *stereotipuri propagandistice absolute*. Altfel spus, proceduri care erau pe deplin raţionale, necesare şi benefice economic *în condiţii determinate* au fost hipostaziate în panacee sau mijloace salvatoare, a căror adecvare nu trebuia pusă în discuţie niciodată, *indiferent de particularităţile situaţiei*. Astfel, s-a presat cu maximă intensitate pentru privatizare chiar şi atunci când investitorul care urma să devină proprietar privat era economic debil şi nedemn de încredere, când beneficiile

[8] Mill, *Despre libertate*, p. 116.
[9] Mill, *Despre libertate*, p. 115.

BDD-V301 © 2011 Institutul European
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:48:55 UTC)

privatizării (preţuri de vânzare, investiţii promise, creare de locuri de muncă etc) erau minimale sau când interesele strategice ale societăţii româneşti erau periclitate. Cum a fost posibil acest lucru? Explicaţiile sunt multiple, şi dintre ele nu lipsesc nici cele axate pe prezenţa agresivă a unor interese speciale inavuabile. Ceea ce ne interesează însă aici este un lucru foarte simplu: veritabila isterie facilitată de stereotipizare, isterie care a condus la stigmatizarea publică a oricăror păreri alternative la „învăţătura"de supremă înţelepciune a dezetatizării. De vreme ce s-a impus stereotipul că „privatezarea e bună" iar „proprietatea publică e rea", adică „ineficientă, nelegitimă, atavică", orice fel de privatizare a fost promovată drept pozitivă, iar orice opoziţie la deciziile de privatizare a fost decretată drept absurdă: isteria ce denunţa sloganul „nu ne vindem ţara", isterie ce continuă parţial şi azi, stă dovadă pentru faptul că orice atitudine reticentă faţă de privatizare a fost supusă stigmatizării. S-a impus naraţiunea „rezistenţei obstinate a forţelor comuniste" faţă de privatizare şi reformă, s-a inventat lupta apocaliptică dintre două tabere imaginare, „reformiştii" şi „antireformiştii", şi s-a lansat chemarea „totul pentru privatizare, totul pentru reformă". În realitate, nu au existat semnificative forţe antireformiste. Exponenţii vechii nomenclaturi au sesizat rapid că reforma le oferă cele mai vaste oportunităţi de acţiune şi beneficiu propriu; pentru ei, nu privatizarea rapidă, ci întârzierea acesteia – cuplată, eventual, cu funcţionarea unor mecanisme eficiente de control public asupra transferului de proprietate – constituia marele pericol. Dimpotrivă, o privatizare rapidă, prost organizată, nesupravegheată de instituţii publice vigilente, le oferea – şi le-a asigurat efectiv – cele mai profitabile şanse de îmbogăţire rapidă. Este, deci, o legendă naivă aceea a „rezistenţei" încăpăţânate a „foştilor activişti" la procesele de reformă. Rezistenţa a venit mai curând din partea angajaţilor, care presimţeau, şi au prevăzut corect, că vor fi marii perdanţi ai tranziţiei. Dar şi rezistenţa lor a fost slabă. Adevărul incomod este că la noi nu a existat un front puternic anti-reformă (deşi diverse forţe politice îşi aruncau acuzaţii în acest sens), iar absenţa acestuia, departe de a uşura tranziţia autentică, de fapt a facilitat denaturarea tranziţiei, transformarea ei într-o gigantică operaţie de transfer ilicit al resurselor şi proprietăţii din posesia publică în posesie privată.

Cert este faptul că datoria mass-media nu era, în anii 1990-2004, aceea de a inventa şi întreţine mitul unei încleştări cosmice între pro-reformişti şi anti-reformişti, ci aceea de a analiza proporţiile şi mecanismele unei privatizări benefice pentru interesele publice, şi mai ales aceea de a supraveghea ca privatizarea şi reforma să se realizeze în beneficiul naţiunii române, nu în acela al unor grupuri de interese speciale. Ce anume trebuia privatizat şi ce nu? Ce anume trebuia restituit şi ce nu? Cum trebuia controlat transferul de resurse (probabil cel mai amplu din istoria ţării)? Stereotipiile post-decembriste, „adevărurile manifeste" dominante în anii 1990 au blocat însă rolul de dezbatere critică şi control al mass-media, deoarece toate tentativele de a lansa interpretări alternative la interpretarea canonică (la interpretarea-standard a „încleştării reformişti-antireformişti") au fost sugrumate prompt. Acum se recunoaşte destul de limpede că nenumărate privatizări au fost ratate, că unele resurse nu trebuiau înstrăinate, că anumite bănci şi fabrici trebuiau să rămână în proprietatea statului, ca resurse strategice, şi aşa mai departe. O excepţie fericită (CEC Bank) arată că presupusa impotenţă managerială a statului nu este pe deplin reală. Dacă CEC-ul a putut supravieţui, ca bancă aflată în proprietatea publică, nu puteau oare supravieţui şi alte bănci sau

BDD-V301 © 2011 Institutul European
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:48:55 UTC)

întreprinderi? Nu se puteau menţine în proprietate publică anumite resurse de interes strategic naţional? Aceste întrebări sunt şi azi evitate, deoarece răspunsurile pot deveni acuzaţii la adresa mentorilor tranziţiei româneşti. Mass-media joacă şi azi, cum a jucat şi anterior, un rol nefast în ocolirea întrebărilor-cheie şi în mascarea răspunsurilor demascatoare. Ea continuă să promoveze stereotipurile, cu largul concurs interesat al anumitor intelectuali publici, şi persistă în manipularea (uneori deliberată, alteori involuntară şi inconştientă) a opiniei publice.

Efectele acestei ample manipulări au devenit însă azi perfect vizibile. Nu numai că „ţara a fost vândută" – asta n-ar fi fost grav decât pentru naţionaliştii infocaţi; dar a fost vândută *foarte prost*: vândută *pe mai nimic*, pe preţuri derizorii; vândută *cui nu trebuia*, ceea ce a avut ca efect mai mult distrugerea potenţialului productiv, decât dezvoltarea lui. Rezultatul? România, ţară cu potenţial uriaş de producţie agricolă, a devenit importator net de alimente, inclusiv de alimente de bază[10]. Totodată, ea s-a apropiat şi mai mult de statutul de „ţară bananieră", importantă mai ales ca piaţă de desfacere pentru multinaţionale şi ca sursă de forţă de muncă ieftină. Pentru a măsura dimensiunile eşecului reformei, trebuie judecat prin comparaţie: în timp ce România a devenit mare importator de alimente, şi, pentru veniturile sale, depinde masiv de exporturi, alte state post-comuniste, bunăoară Polonia, se află într-o situaţie diametral opusă: „Investiţiile străine sunt răspunzătoare de miracolul economic polonez în mai mică măsură decât este ingeniozitatea întreprinzătorilor din ţară. Întreprinderile mici şi mijlocii ale acestora produc în principal pentru piaţa poloneză, astfel că numai 40% din economie depinde de exporturi"[11].

Aici se află şi una dintre explicaţiile trecerii Poloniei cu succes prin criză. Un alt element trecut azi frecvent sub tăcere este că isteria „privatizării şi reformei cu orice preţ", în loc de a contribui la „învingerea forţelor răului (comuniste, neocomuniste sau criptocomuniste"), a consolidat aceste forţe mai mult decât orice altceva. Cum reprezentanţii vechii nomenclaturi (de prima sau a doua sau a treia generaţie) se aflau încă în mare număr la comanda economiei, presiunea dezetatizării rapide le-a servit interesele în mod decisiv: în numeroase cazuri, tocmai ei au negociat privatezarea şi reforma, obţinând, bineînţeles, profiturile excelente oferite de aceste transformări grăbite, haotice, necontrolate. Mass-media, în loc de a supraveghea *cum* şi *în beneficiul cui* se realizează privatizarea şi reforma, insista orbeşte asupra accelerării acestor procese, uşurând astfel confiscarea lor în folosul vechii nomenclaturi sau al aliaţilor ei de a doua generaţie. Stereotipurile „reformei rapide" şi ale „privatizării neîntârziate" au jucat astfel un rol nefast în înşelarea opiniei publice. Ele au creat impresia că aceste procese se desfăşoară în folosul public, şi în dauna vechilor profitori ai regimului comunist; de fapt, lucrurile s-au petrecut exact invers: refuzul oricărei dezbateri, stigmatizarea opiniilor critice faţă de privatizarea improvizată şi reforma bruscată,

[10] Spre exemplu, carne şi lapte. De asemenea, în primele 3 luni din 2010, România a importat mărfuri în valoare de 4,2 miliarde de lei şi a exportat alimente, băuturi şi tutun în valoare de numai 2,1 miliarde lei; (http://www.infoaliment.ro/stire_1239romania+importa+de+doua+ori+mai+multe+ alimente +decat+ furnizeaza+la+export.html).

[11] Jan Puhl „ *Poland Is Europe's New High-Flyer"*, în revista *Der Spiegel* (Spiegelonline) (http://www.spiegel.de/international/europe/0,1518,747244,00.html#ref=nlint)

BDD-V301 © 2011 Institutul European
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:48:55 UTC)

intimidarea tuturor celor care promovau păreri diferite, au condus la impunerea dogmatică a unei false certitudini privind „nevoia imediată de schimbare". Rezultatul acestei false certitudini, al dominației stereotipurilor, a fost că proprietatea publică a fost, într-adevăr, desființată, dar nu în interes public, ci în interesul unor grupuri speciale interne sau externe. Chiar şi atunci când noii proprietari erau companiile sau băncile străine, ceea ce crea impresia unei năvale benefice a investitorilor străini, subevaluarea activelor statului şi corupția (comisioanele percepute, mita primită etc) au făcut ca adevăratele profituri să revină grupurilor speciale din interior, care au negociat transferurile de proprietate. Nu a mai fost nevoie ca aceste grupuri să dea dovadă de ingeniozitate (aşa cum, conform aprecierilor amintite mai sus, au dat grupurile active din Polonia), să rişte pentru dezvoltarea unor afaceri proprii care se dezvoltă gradual şi produc profituri treptat; grupurile active din România s-au îmbogățit mult mai rapid, traficând transferrurile de proprietate, adică speculând ilicit „urgentarea reformei" şi „accelerarea privatizării". Desigur, asemenea manevre nu erau uşor de ascuns, şi ele nici nu au putut fi ascunse în totalitate. Dar dominația stereotipurilor, încrederea în adevărul manifest „reforma e bună" şi domnia unei noi gândiri unice – „orice rămâne în proprietate publică este un rău, orice trece în mâini private este un bine" – au colaborat pentru a contracara şi învinge atitudinile critice față de un asemenea tip de privatizare. Temerarii care au cutezat să manifeste asemenea atitudini au fost rapid de-credibilizați şi marginalizați, ca fiind, chipurile, oameni „incapabili de a se desprinde de trecutul comunist", „nostalgici ai economiei socialiste", „criptobolşevici" şi aşa mai departe.

În acest proces, mass-media au jucat un rol jalnic şi decisiv. În loc să vegheze la modul *cum* se face giganticul transfer de proprietate şi la *cine* beneficiază de el, în loc să pledeze pentru asigurarea precondiției unui mecanism eficient de control şi supraveghere, acestea au acționat, deliberat sau nu, pentru crearea şi consolidarea unui cult al privatizării, al reformei, adică, implicit, pentru mascarea imensei escrocherii prin care proprietatea publică a trecut în mâini private, în foarte mare parte nelegal şi nelegitim. Stereotipizarea explică, aşadar, în mare măsură, deşi nu exclusiv, multe dintre efectele negative ale reformei economice (şi sociale) din România. Ea a creat mentalitatea publică „privatizare cu orice preț", mentalitate care, la rândul ei, a încurajat marele jaf postcomunist – trecerea proprietății publice în mâini private, cu beneficii exclusive pentru interesele speciale, nu pentru cele publice. Practic, societatea a fost deposedată în mare măsură fraudulos, pentru a se asigura o acumulare rapidă de capital în favoarea unor grupuri foarte mici de profitori ai tranziției. Iar acum, odată procesul finalizat în linii mari, exponenții acestor grupuri, cu Preşedinția în frunte, asigură opinia publică nemulțumită că prăbuşirea economică este normală şi că este pe deplin firesc ca un stat care nu mai e comunist să nu mai poată furniza pensii şi asistență socială. Focarele mass-media ale grupurilor de interese ale profitorilor tranziției aflați la putere – cum sunt televiziunile gen *B1 TV*, ziarele gen *Evenimentul zilei* sau portalurile gen *HotNews.ro* – continuă vasta operație de intoxicare a opiniei publice, înlocuind acum stereotipurile anilor 1990 – „urgența reformei, urgența privatizării, dezetatizarea" – cu noile stereotipuri necesare etapei actuale: necesitatea şi legitimitatea înlocuirii asistenței sociale de stat cu caritatea oferită de Biserică, necesitatea şi legitimitatea înlocuirii pensiilor de stat cu cele private, recunoaşterea pretenției că

BDD-V301 © 2011 Institutul European
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:48:55 UTC)

statul nu are nicio responsabilitate faţă de cetăţeni (dincolo de apărarea proprietăţii private), şi aşa mai departe.

Ironia sorţii acestui popor înşelat şi batjocorit este într-adevăr şocantă – după ce românilor li s-a promis timp de zece-cincisprezece ani că privatizarea, reforma şi dezetatizarea vor aduce cu ele productivitate economică, competitivitate şi belşug, acum li se aruncă în faţă adevărul simplu şi dureros: ţara este mai săracă decât la începutul transformării economiei, bogăţia sa a fost transferată fie companiilor şi băncilor străine, fie unui mic număr de potentaţi autohtoni, astfel că, în mod firesc, statul nu îşi mai poate îndeplini nici obligaţiile elementare (asistenţă socială, pensii, întreţinerea infrastructurii); şi deci fiecare trebuie să se descurce prin forţe proprii. Evident, cu ajutorul stereotipurilor neoliberale şi neoconservatoare, această ironie tragică este sistematic cosmetizată pentru a apărea drept „stare naturală".

Montarea (*framing-ul)*

Un cunoscut specialist în ştiinţe cognitive, George Lakoff, a dezvoltat în ultimii cincisprezece ani o interesantă teorie privind manipularea gândirii prin intervenţia stereotipurilor. În cele ce urmează, voi descrie sintetic miezul acestei teorii, pe baza cărţilor, articolelor şi postărilor autorului american[12]. Lakoff porneşte de la premisa că fiecare concept, dar şi fiecare metaforă, poartă o anumită încărcătură semantică care dirijează gândirea în anumite sensuri. Pentru caracterizarea acestei încărcături, el face apel la conceptul de *frame* (*cadru* sau *montură*)[13]. Dacă, spre exemplu, se vorbeşte despre o economie *debilă*, expresia *debilă* aduce cu ea cadrul sau montura specifică fenomenelor medicale (de debilitate corporală, incapacitate fizică, eventual boală etc) Atunci când este folosită expresia „economie debilă", ceea ce intră în atenţia audienţei nu este doar fenomenul descris (economia în cauză, afectată sau slăbită), ci întreaga montură (medicală) evocată în mod obişnuit de expresia *debilă*. Astfel, audienţa se aşteaptă, conform monturii familiare, să audă vorbindu-se de „cauze" (ale fenomenului de debilitate), eventual de factori „patogeni", de posibile „tratamente" ale debilităţii etc. Astfel, subliniază Lakoff, simpla folosire a expresiei *debilă* declanşează o întreagă montare a gândirii în direcţia medicală asociată expresiei. Dar nu numai folosirea obişnuită, referenţială, a expresiilor evocă montura în cauză. Şi cuvintele evocate în cadrul monturii evocă montura, cum ar fi, spre exemplu, *organ* (*afectat de debilitate*) –

[12] Este vorba mai ales de cartea: George Lakoff, *Moral Politics*, The University of Chicago Press, Chicago şi Londra, 1996; şi de materialele apărute pe site-ul Rockridge Institute, la adresa web http://www.cognitivepolicyworks.com/resource-center/rockridge-institute/.

[13] În limba engleză, *frame* înseamnă cadru sau montură, iar *framing* înseamnă încadrare. În acelaşi timp însă, *framing up* înseamnă înscenare. Nu avem în limba română expresii perfect echivalente, dar cea mai apropiată variantă este *cadru* sau *montură* (pentru *frame*) şi *montare* (pentru *framing*). Şi noi spunem că unei persoane „i s-a montat" ceva, într-un sens apropiat de „i s-a înscenat". Totuşi, expresia *înscenare* nu ar constitui un bun echivalent pentru *framing*, deoarece o înscenare presupune o intenţie malefică, în timp ce *framing*-ul poate fi şi natural, spontan. Bunăoară, cine vorbeşte despre o economie *debilă*, o poate face deliberat (pentru a sugera că e vorba de un fenomen „natural", obiectiv) sau spontan, involuntar, pentru că pur şi simplu percepe economia în termeni analogi cu organismul viu debil.

BDD-V301 © 2011 Institutul European
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:48:55 UTC)

astfel, ne aşteptăm să ni se indice care „organe" economice sunt cele mai afectate de debilitate. Mai mult, chiar şi negarea monturii evocă montura, după cum fiecare evocare a monturii întăreşte priza acesteia asupra gândirii. Spre exemplu, dacă spui cuiva „nu te gândi la debilitate", simpla menţionare a debilităţii readuce montura medicală în atenţia persoanei respective. Iar apelul direct sau indirect la montura medicală întăreşte înclinaţia oamenilor de a gândi în termeni medicali fenomene economice, politice etc. Astfel, monturile (sau cadrele), odată intrate în joc, se impun ca stereotipuri de gândire greu de eliminat sau înlocuit. Tocmai din acest motiv ele sunt folosite insistent de ideologii, de propagandă şi de toate pledoariile menite să convingă. Un guvern care doreşte, bunăoară, să îşi mascheze responsabilitatea pentru proasta funcţionare a economiei va recurge la montura medicală pentru a sugera că ar fi vorba de un fenomen patologic „natural", şi nu de efectele unui management guvernamental defectuos. Menţionând „debilitatea" economiei, guvernul sugerează implicit existenţa unor „afecţiuni" sau „carenţe" obiective, care apar în economie la fel de spontan cum apar şi în corpul omenesc – de unde decurge „nevinovăţia" sa, lipsa oricărei răspunderi pentru fenomenele negative apărute. Mai mult, utilizând insistent montura în cauză, guvernul respectiv se auto-recomandă ca „medic" (ce înfruntă debilitatea organismului economic) şi eventual chiar ca erou (ce „luptă cu boala"). Stereotipurile care montează nu sunt deci simple expresii ale banalităţii de gândire şi exprimare; ele au un rol esenţial de dirijare a minţilor – au efecte de manipulare mentală.

Unul dintre cele mai interesante exemple evocate în repetate rânduri de Lakoff este folosirea expresiei de *tax relief* (eliberare de povara impozitelor sau uşurare a poverii impozitării) de către Dreapta americană. De mai multe decenii, republicanii folosesc insistent această expresie, care montează (structurează) întreaga dezbatere privind impozitarea şi finanţarea de la buget în SUA. Lakoff subliniază că a vorbi de *tax relief* (uşurarea de povara impozitării) sugerează o mulţime de lucruri, toate favorabile poziţiei politice republicane şi defavorabile celei a Partidului Democrat: dacă impozitele sunt o povară, atunci republicanii, care pledează pentru reducerea impozitării, sunt cei ce „eliberează" („uşurează") oamenii de poveri, în timp ce democraţii, care menţin impozitarea pentru a colecta bani la buget în vederea îndeplinirii unor obiective sociale sunt de fapt cei ce „împovărează" oamenii, deci le înrăutăţesc situaţia[14]. Evident, problema impozitării nu ar trebui neapărat văzută în montura *tax relief*. Lakoff arată că impozitele ar putea fi percepute şi cu totul altfel, anume ca nişte contribuţii la efortul colectiv al naţiunii: „There's actually a whole other way to think about it. Taxes are what you pay to be an American, to live in a civilized society that is democratic and offers opportunity, and where there's an infrastructure that has been paid for by previous taxpayers. This is a huge infrastructure. The highway system, the Internet, the TV system, the public education system, the power grid, the system for training scientists – vast amounts of infrastructure that we all use, which has to be maintained and paid for. Taxes are your dues – you pay your dues to be an American. In addition, the wealthiest Americans use that infrastructure more than anyone else, and they use parts of it that other people don't. The federal justice system, for example, is

[14] Folosesc aici exemplele date de Lakoff într-un interviu acordat la 27 octombrie 2003 lui Bonnie Azab Powell, pentru UC Berkeley News.

BDD-V301 © 2011 Institutul European
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:48:55 UTC)

nine-tenths devoted to corporate law. The Securities and Exchange Commission and all the apparatus of the Commerce Department are mainly used by the wealthy. And we're all paying for it. So taxes could be framed as an issue of patriotism. It is an issue of patriotism! Are you paying your dues, or are you trying to get something for free at the expense of your country? It's about being a member. People pay a membership fee to join a country club, for which they get to use the swimming pool and the golf course. But they didn't pay for them in their membership. They were built and paid for by other people and by this collectivity. It's the same thing with our country – the country as country club, being a member of a remarkable nation"[15].

Dar existenţa unor interpretări alternative la cea republicană nu se impune, pentru că mass-media şi toate focarele ideologice ale Dreptei propagă neobosit şi impun monturile anti-impozitare. Faptul că republicanii au reuşit să impună unei imense părţi a electoratului american montura de *tax relief* este nu numai un mare succes ideologic, dar şi una dintre explicaţiile reuşitelor lor electorale. Faptul că democraţii nu au reuşit să impună, la fel de sistematic şi la o scară la fel de mare, montura „impozitelor ca şi contribuţii la un efort comun" este o expresie a unor performanţe politice modeste.

Nu este greu de văzut nici în acest caz cum anume existenţa acestor monturi angajează mass-media. Teoretic, mijloacele de comunicare în masă trebuie să asigure obiectivitatea deplină a dezbaterii publice, evitând orice amestec între fapte şi interpretări. Dar monturile nu îşi etalează imediat caracterul de interpretări implicite, şi apar de regulă drept simple descrieri obiective ale fenomenelor. În realitate, ele manipulează tacit gândirea. De fapt, presa, televiziunile şi radioul, mai recent portalurile web, reprezintă cel mai vast sistem de difuzare a monturilor, şi deci de dirijare a percepţiei, interpretării şi atitudinilor oamenilor. Dacă mass-media preiau montura *tax relief*, majoritatea electoratului va fi expus unui continuu bombardament informaţional favorabil ideologiei republicane: va percepe impozitarea ca pe o povară nelegitimă şi reducerea impozitelor drept o prioritate absolută. În mod paradoxal, se constată în SUA că şi categoriile sociale care nu au nimic de câştigat (ci mai curând de pierdut) din reducerea impozitelor, optează pentru această politică, deoarece întreg modul lor de interpretare a fost „montat" în spiritul ideologiei republicane.

Rolul mass-media în această direcţie este extrem de amplu şi de profund. Desigur, acest fenomen nu este acceptabil etic, dar, din păcate, el se petrece la o scară foarte mare. Difuzarea preferenţială a interpretărilor asociate anumitor monturi, şi nu altora, constituie calea principală de uniformizare a gândirii şi atitudinilor, deci obstacolul principal la adresa un spaţiu public liber, divers şi democratic.

Concluzii

Dacă aplicăm teoria lui Lakoff la realităţile autohtone, vom constata lesne că nu altfel au stat lucrurile în România, după 1990. Mass-media a preluat un amplu repertoriu de monturi specifice Dreptei şi a dirijat sistematic gândirea publicului în

[15] George Lakoff, *Ibidem*.

BDD-V301 © 2011 Institutul European
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:48:55 UTC)

favoarea lor. Astfel, a fi de stânga a devenit repede un element de stigmat, în timp ce a fi de dreapta a devenit un fel de normă canonică de bună purtare politică. De asemenea, a fi credincios a devenit o normă iar a fi ateu sau agnostic o culpă. Un efect pe cât de bizar, pe atât de nociv al acestor monturi promovate mediatic a fost tendința, din nefericire tot mai vizibilă, de a disculpa extremismul de dreapta, ca fiind unul „încărcat de spiritualitate": legionarii fiind credincioşi, se aflau „de partea bună" a baricadei, deci nu puteau fi „cu adevărat" vinovați…

Proprietatea privată şi privatizarea au devenit tabu, în timp ce proprietatea publică şi interesele publice au fost identificate cu… comunismul, adică scufundate în masa aranjamentelor nelegitime. Individualismul a fost montat ca „natural" şi benefic, în timp ce preocupările pentru dreptate socială au fost stigmatizate ca „sechele comuniste". În mod analog, libertatea a fost exaltată, iar egalitatea demonizată.

Pentru soarta democrației în România, nimic nu este mai important decât să limiteze uniformizarea interpretărilor practicată pe larg în mass-media. Începând cu cerința elementară (dar rareori satisfăcută) a separării informațiilor factuale de interpretări, şi terminând cu cerința mai greu de îndeplinit a prevenirii monturilor, există o multitudine de stringențe urgente şi imperioase menite să conducă la protejarea diversității interpretărilor în spațiul public. Căci, în absența acestei diversități, nici aparențele respectării normelor instituționale, nici pluripartidismul nu mai pot juca roluri substanțiale.

Bibliografie:

Lakoff, George, *Moral Politics*, The University of Chicago Press, Chicago şi Londra, 1996.

Locke, John, „Of the Conduct of the Understanding", operă publicată postum în 1706, § 3 – cf. *The Locke Reader*, editat by John W. Yolton, Cambridge University Press, 1977.

Mill, John Stuart, *Despre libertate*, Humanitas, Bucureşti, 2005.

Popper, Karl, „Despre sursele cunoaşterii şi ale ignoranței", în volumul *Conjecturi şi infirmări*, Editura Trei, Bucureşti, 2001.

Puhl, Jan, „Poland Is Europe's New High-Flyer", în revista *Der Spiegel* (Spiegelonline), http://www.spiegel.de/international/europe/0,1518,747244,00.html#ref=nlint

Toma, Mircea, „Starea urii națiunii", în *Dilema veche*, 293, septembrie 2009.

Rockridge Institute, http://www.cognitivepolicyworks.com/resource-center/rockridge-institute/

BDD-V301 © 2011 Institutul European
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:48:55 UTC)